

УДК 82 – 311.6.09

Л. П. Король

**ІСТОРИЧНА ТА ХУДОЖНЯ ПРАВДА
В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ**

Проблема співвідносності історичної та художньої правди набуває у творах особливого значення, оскільки їх автори мають справу з подіями, що вже відбулися в минулому й одержали оцінку в роботах науковців та спогадах сучасників. Це певною мірою обмежує творчі пошуки вибору (відбору) фактів і документів, зокрема оборона одного й зумисне замовчування іншого. Така поведінка завжди була характерною як для історичних белетристів, так і для науковців-істориків, бо обумовлювалася й формувалася своєрідністю їхніх світоглядних засад. Адже, не зважаючи на декларовану об'єктивність, письменник, як і будь-яка пересічна людина, досить часто потрапляв у тенета своїх власних симпатій та антипатій. Історичні романи розвивали національні ідеї, які вбирали в себе кращі риси українського народу, сприяли розумінню усієї важливості духовної самосвідомості нації, характерних і відмітних особливостей нашого „я”, зарядів добра і зла, духовної та фізичної енергії, якими володіли наші далекі попередники. Таке розуміння історії неухильно, хоча зі своїми піднесеннями й спадами, будило відчуття єдності устремлень українців до матеріальних і духовних здобутків, до волі й державної незалежності, доносило зв'язок часів, переклик поколінь, спадкоємність визвольних традицій.

Дослідження шляхів і методів трансформації історичної правди в художню стає метою монографій та дисертацій. Над розглядом цих проблем працювали Л. Александрова, Ю. Андреева, С. Андрусів, Р. Багрій, Б. Бурсов, І. Варфоломеев, А. Гуляк, І. Дзюба, М. Ільницький, Г. Ленобль, Б. Мельничук, Б. Реїзов, М. Сиротюк, М. Слабошпицький, В. Чумак та ін.

Мета статті – проаналізувати судження літературознавців стосовно вимислу та домислу, розглянути різні погляди на історичну та художню правду.

Історичний роман, як стверджують автори літературознавчого словника-довідника, – „побудований на історичному сюжеті, відтворює у художній формі якусь епоху, певний період історії”. У ньому „історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт – з художнім вимислом, справжні історичні особи – з особами вигаданими, вимисел уміщений в межі зображувальної епохи” [9, с. 596].

Автор історичного роману в зображенні історичних подій та постатей прагне до точності й достовірності, користуючись при цьому даними науки. Відомо, на це вказував і В. Чумак [16], що від того, настільки історично правдиво й мистецьки переконливо письменник

відтворив найважливіші події епохи, втілені в яскраві художні образи, картини, залежить ідейно-естетична цінність твору. Отже, осмислення історичної правди образотворчими засобами – найскладніший процес художньої творчості.

Вперше серед українських літературних критиків, як зазначав А. Гуляк, закономірності жанру історичного роману установив П. Куліш, „альфою й омегою” для якого слугувала історична та художня правда. Художня правда закріплюється в кожному окремому випадку, конкретному творі та має дві основні функції: ступінь засвоєння дійсності й художню самосвідомість. У ній проявляється здатність мистецтва до самостійного відкриття істини, вироблення нових способів і засобів художнього освоєння колишніх чи сучасних реалій життя. Під „правдивістю відображення” П. Куліш розумів суму прийомів, зорієнтованих на оформленні такої уяви художника про дійсність, яку б характеризувала гармонія, завершеність, переконливість образів і ситуацій у творі. Він виступав проти підміни правдивості „зовнішньою правдоподібністю”, у яких би формах вона не проявлялася. У цьому він був послідовником І.-В. Гете, який у статті „Про правду і правдоподібність” (1798) „рішуче відстоював поняття художньої правди, що має статуси істини, яка сконденсовує в собі найважливіше в житті – у його справжній значущості й гідності. І цю правду П. Куліш ставив вище зовнішньої правдоподібності, вважаючи, що копіюючи життя чи даючи ілюзію краси, художник забуває про високе призначення мистецтва” [4, с. 257].

С. Андрусів зазначає, що „коли говорять про науку щодо історичного роману, то мають на увазі дослідження вчених-істориків, які використовує автор історичного роману, щоб створити художню версію досліджуваного періоду. Звичайно, не лише результат роботи історика і письменника різний – там понятійний, тут образний, а й відбір і осмислення матеріалу відбуваються на різних психологічних основах” [2, с. 15].

Цю думку підтримує і Н. Чорна. Дослідниця вважає, що романіст повинен вивчити, дослідити документальні матеріали, але наявність таких джерел ніяк не зменшує можливості авторського волевиявлення. Історичні документи та достовірні факти визначають загальну канву подій твору та одночасно відкривають простір для вимислу та авторської інтерпретації. Зрозуміло, що істина історії важлива для автора. При цьому, його кінцева мета – відкриття людського характеру як одного із носіїв цієї істини, розкриття життєвої та психологічної багатомірності [15, с.10 – 11].

С. Андрусів визначає три основні складові, які включає у себе зміст історичного роману. По-перше, це документи різного роду, по-друге, сучасне наукове дослідження цих документів і часу їх написання і, по-третє, підготовче художньо-наукове дослідження історії самим автором роману – архівна робота, пошуки документів, їх осмислення і

прочитання, а то й полеміка з ними, адже документи, як і живі люди, можуть приховувати, а не відкривати правду [2, с. 15].

У ході розвитку теоретико-літературної й естетичної думки сформувалися дві теоретичні категорії – „художній домисел” і „художній вимисел”, які зазнавали суттєвих змін у процесі розвитку мистецтва різних епох. Так, представники „чистого мистецтва” розглядають вимисел як засіб відходу від реальності, від відображення життя у формах самого життя. А домисел вважається засобом реалістичного відтворення дійсності. Поява історичного роману зумовила необхідність спеціальної розмови про художній домисел і вимисел у цьому жанрі.

Автори словника літературознавчих термінів В. Лесина та О. Пулинець називають вимислом у художній літературі те, що створене творчою уявою, фантазією письменника: „мистецька творчість як процес і наслідок діяльності уяви художника” [8, с. 65], а так вони висловлюються відносно домислу: „Домисел – це такий здогад чи припущення, для якого немає достатніх підстав і яке не підтверджує життєві факти, надумані й непереконливі картини та образи твору. Цим відрізняється домисел від художнього вимислу, застосованого на глибокому знанні життя й широко використовуваного письменниками у творчій роботі” [8, с. 114].

Цю думку підтвердив літературознавчий словник-довідник за редакцією Р. Гром’яка, Ю. Коваліва, В. Теремка: „Домисел (вимисел) у літературі – народжена творчою уявою письменника, художньо-трансформована дійсність. Домисел – дофантазування, додавання до того, що насправді існувало чи існує” [9, с. 205 – 206]. Письменник художньо трансформує відомий факт через діалог, пейзаж, портретну характеристику. „Домисел стосується деталей, штрихів, на відміну від вимислу – фактично повного придумування істотного, визначального у творі” [9, с. 205 – 206].

За літературознавчою енциклопедією Ю. Коваліва, „домисел – різновид фантазії, логічно вмотивований здогад, процес остаточного освоєння осмислюваного матеріалу, не підкріпленого прикладами. Іноді вживається як синонім до слова „вимисел”, „вигадка”, „уява”, інколи застосовується як заміна вимислу (О. Бандура); ці терміни можуть семантично розмежовуватись. Так, О. Білецький убачав у них два типи художньої творчості: твори, базовані на домислі, максимально наближаються до життєвої правди, а базовані на вимислі – засвідчують переважання розкутої уяви” [10, с. 294 – 295].

Слушною є думка літературознавця М. Ільницького: „під вимислом ми розуміємо творення художнього образу за законами асоціації, спосіб узагальнення, зумовлений самою природою художньої фантазії...; під домислом – здогадку там, де втрачена ланка зв’язку фактів, подій, це мовби реконструкція на основі збереження фрагментів” [6, с. 271].

Вимисел споріднений із домислом. Письменник не стільки придумує, не стільки відмовляється свідомо й продумано заради

художнього ефекту, від твердо встановлених фактів, а додумує те, що в джерелах викладено неясно, суперечливо або спотворено, підтасовано і що потребує нагального пояснення. „Вимисел через те і взаємодіє, перетинається із домислом і має дослідницький характер” [7, с. 70].

С. Андрусів подає інший термін на позначення вимислу – „вигадка”. Вона зазначає, що історичний роман має особливу типологію вигадки і домислу, яка полягає в їх обмеженості. Письменник має справу з чужим невигаданим життям, уже завершеним і вписаним в аннали національної пам’яті, що не належить уже нікому і належить усім, і тому він не може собі дозволити свавільно його переінакшувати. Як у жодному іншому жанрі, домисел і вигадка в історичному романі набувають статусу ще й морально-етичної категорії: кожен автор мусить бути відповідальним перед людьми минулого, які вже не можуть самі захистити себе від неправди про їхні життя і вчинки, бо живуть лише в нашій спільній пам’яті, а також відповідальним і перед своїми сучасниками, які хочуть бачити в творі сумлінне й чесне дослідження справжньої історії. Сказане, звісно, не означає, що історичний роман повинен бути белетризованою ілюстрацією історії, цілковито позбавленою душі художнього твору – вигадки і домислу [2, с. 15].

Загалом, кожен історичний роман може викликати зливу претензій до автора, і стосуються вони переважно меж використання вигадки і домислу в інтерпретації історії, життя і характеру невигаданої історичної особи. Із цього приводу С. Андрусів говорить: „письменник має право на вигадку і переосмислення дрібної фактографії, якщо цього вимагає логіка художнього образу” [2, с. 15].

„Художня правда – це переконливо змальований світ. Вона не тотожна правдоподібності (простій схожості на життя). Художня правда не обов’язково повинна бути схожою на дійсність, але змушена обов’язково відповідати її сутності” [5, с. 82]. „Художня правда – основне поняття теорії реалізму, яке характеризує ізоморфність створеного митцями світу з реальною дійсністю (відтворення життя у формах життя). Художня правда співмірна з правдою історії, але не є її копією” [9, с. 719].

Художній вимисел та домисел набирають більш вагомих ознак, коли конкретизуються через поняття „історична правда” та „художня правда”. Ці поняття ретельно досліджував фахівець у галузі історичної прози М. Сиротюк. У його трактуванні „історична правда” – це, насамперед, „відображення провідних закономірностей і тенденцій суспільного розвитку, розкриття вирішальної ролі народних мас в історичному процесі” [14, с. 45]. Дослідник вважав, що „вірне розуміння письменником історичної дійсності допомагає йому яскравіше, в досконалих мистецьких формах відтворити її...” [14, с. 44].

„Художню правду” він розумів як „обов’язок письменника розкривати історичний образ в його головній суті, в основних, що визначають його характер і роль в історії, рисах і вчинках” [14, с. 44].

М. Сиротюк вважав, що між історичною та художньою правдою існує нерозривний зв'язок, у результаті чого їхнє окреме існування в мистецькому творі неможливе, бо „існує цільний у своїй єдності комплекс – правди історично-художня” [14 с. 44]. Але домінантою в цьому комплексі є все ж таки, на його думку, правда історична. Останнє твердження викликає певні сумніви. Адже надання переваги одному з дуалістичних понять призводить до порушення функціонування комплексу в цілому.

Так, „історична правда” в баченні Б. Мельничука – „це те, що відповідає дійсності, реаліям буття взагалі..., це життєва істина, що включає в себе наші уявлення, погляди на сучасне, так і на минуле – менш чи більш віддалене” [11, с. 14].

Л. Александрова пропонує термін „історична правда”, замінити через його „очевидну суб’єктивність і відносну достовірність” [1, с. 142], на „життєву правду”, який відповідно диференціює на „історичну правду” та „історичну достовірність”. Художня ж правда осмислюється Л. Александровою як „синтез історичної достовірності й художнього вимислу, за допомогою якого автор створює художній образ, оцінюючи життєві явища з позицій передового ідеалу сучасності” [1, с. 142].

„Історичні знання природно пов’язані з таким поняттям, як історизм, що змушує нас дивитися на речі у їхньому розвитку та плинності” [5, с. 83]. Слова Арістотеля підтверджують думку про те, що зафіксувати істину в історії практично неможливо: „...не має сенсу судити про істину на тій підставі, що речі, які нас оточують, явно змінюються і ніколи не залишаються в одному й тому ж стані. Оскільки в пошуках істини необхідно відштовхуватися від того, що завжди знаходиться в одному й тому ж стані й не піддається ніяким змінам” [3, с. 251].

Авторська правда виступає як кінцевий продукт художнього освоєння дійсності, у якому взаємодіють різні фактори. На кожному історичному етапі суспільного розвитку художня правда має своє специфічне втілення, яке залежить від методу, стилю і жанру твору. Виділити її з твору як суму ідей або ж звести до правдивості характерів, ситуацій чи конфліктів неможливо. Однак найяскравіше вона проявляється саме в цих чинниках.

Дійсно, і художній домисел, і вимисел невіддільні від творчої уяви письменника. Вони є засобом художнього втілення характеру історичного діяча та підпорядковані створенню художньої правди, що є синтезом історичної та життєвої правди з художнім вимислом.

Досвідчені науковці переконалися, що майстри слова потребують розуміння не тільки у виявленні рівня й точності відбиття минулого в їхніх творах, а й з’ясування їхнього сприяння плину та сенсу історії, бо лєвова частка письменницької історіософії залишалася нез’ясованою й досі та потребує нових досліджень.

Список використаної літератури

- 1. Александрова Л. П.** Советский исторический роман (типология и поэтика) / Лидия Павловна Александрова. – К.: Вища школа. Изд-во при Киевском гос. ун-те, 1987. – 160 с. **2. Андрусів С.** Мости між часами (Про типологію історичної прози) / Стефанія Андрусів // УМЛШ. – № 8. – 1987. – С. 14 – 20. **3. Аристотель.** Сочинения: в 4 т. / Аристотель. – М.: Мысль, 1975. – Т. 1. – 550 с. **4. Гуляк А.** Становлення українського історичного роману. – К.: Міжнародна фінансова агенція. – 1997. – 293 с. **5. Дудніков М.О.** Вимисел та домисел (до проблеми історичної та художньої правди) / М.О. Дудніков // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки, 2012. – № 3. – С. 81 – 85. **6. Ільницький М.** У вимірах часу: [літературно-критичні статті] / Микола Миколайович Ільницький. – К.: Радянський письменник, 1988. – 277 с. **7. Ленобль Г.** История и литература. – М.: Художественная литература, 1977. – 301 с. **8. Лесин В.М.** Словник літературознавчих термінів / В.М. Лесин, О.С. Пулинець. – К.: Радянська школа, 1971. – 486 с. **9. Літературознавчий словник-довідник** [за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І Коваліва та ін.] – К.: ВЦ „Академія”, 2007. – 752 с. **10. Ковалів Ю.** Історія української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХІ ст.: підручник: у 10 т. / Юрій Ковалів. – К.: ВЦ „Академія”. – Т. 2: У пошуках іманентного сенсу. – 2013. – 624 с. **11. Мельничук Б. І.** Випробування істиною: Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (Від початків до сьогодення) / Борис Іванович Мельничук. – К.: Академія, 1996. – 272 с. **12. Особливості української історичної прози ХХ століття:** Монографія / [Александрова Г. О., Богданова М. М., Мельнікова Ю. О., Співак І. Е.]; автор передмови і науковий редактор Ю. І. Ковалів. — Донецьк: ТОВ „Юго-Восток, Лтд”, 2008. – 226 с. **13. Проценко О.** Еволюція історичного роману 90-х рр. ХХ ст.: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: спец. 10.01.01 „Українська література” / О.А. Проценко. – Запоріжжя. – 2001. – 187 с. **14. Сиротюк М.** Український радянський історичний роман: [монографія] / Микола Сиротюк. – К.: Наукова думка, 1971. – 285 с. **15. Черная Н.** Позиция писателя и развитие романых форм / Наталья Ильинична Черная. – К.: Наукова думка, 1990. – 164 с. **16. Чумак В.** Минуле – очима сучасника: Літературно-критичний нарис / В. Чумак. – К.: Радянський письменник, 1980. – 184 с.

Король Л. П. Історична та художня правда в історичному романі

Стаття присвячена вивченню таких літературознавчих понять, як вимисел та домисел. Проаналізовано судження літературознавців, письменників та істориків стосовно вимислу та домислу. Представлені різні погляди на історичну та художню правду.

Історичні романи, як і взагалі історичні твори, – явище складне й неоднозначне. Опрацювання особливостей історичного роману вимагає

уточнення поняття „історичний твір”. Відтак, оскільки історична проза є явищем синтетичним, то передусім виникає проблема співвідношення в історичному творі літератури й історії.

Художній домисел, і вимисел невіддільні від творчої уяви письменника. Вони є засобом художнього втілення характеру історичного діяча та підпорядковані створенню художньої правди, що є синтезом історичної та життєвої правди з художнім вимислом.

Проблему достовірності історичного роману не можна потрактувати однозначно, тобто звести до якогось універсального „рецепту” документальності. Міра поєднання історичної достовірності та вимислу, звичайно, не може бути єдиною у всіх випадках – воля автора визначити її відповідно до свого завдання й вимог теми.

Ключові слова: художня правда, історична правда, художній домисел, художній вимисел, історична достовірність, історичний роман.

Король Л. П. Историческая и художественная правда в историческом романе

Статья посвящена изучению таких литературоведческих понятий, как вымысел и домисел. Проанализированы суждения литературоведов, писателей и историков по вымыслу и домислу. Представлены различные взгляды на историческую и художественную правду.

Исторические романы, как и вообще исторические произведения, – явление сложное и неоднозначное. Обработка особенностей исторического романа требует уточнения понятия „историческое произведение”. Следовательно, поскольку историческая проза явлением синтетическим, то прежде возникает проблема соотношения в историческом произведении литературы и истории.

Художественный вымысел, и вымысел неотделимы от творческого воображения писателя. Они являются средством художественного воплощения характера исторического деятеля и подчинены созданию художественной правды, являющийся синтезом исторической и жизненной правды с художественным вымыслом

Проблему достоверности исторического романа нельзя трактовать однозначно, т.е. свести к некому универсальному „рецепту” документальности. Мера сочетания исторической достоверности и вымысла, конечно, не может быть единой во всех случаях – воля автора определить ее согласно своей задачи и требований темы.

Ключевые слова: художественная правда, историческая правда, художественный домисел, художественный вымысел, историческая достоверность, исторический роман.

Korol L. P. A Historical and Literary True in the Historical in Novel

The article deals with the study of such literary terms as fiction and conjecture. Opinions of literary critics, writers and historians on fiction and conjecture have been analyzed. Different views on historical and literary truth are given.

Historical novels, as well as historical works of literature in general, is a complex and ambiguous phenomenon. Studying of peculiarities of the historical novel requires a more precise definition of the term „historical work of literature”. Thus, as historical prose is a synthetic phenomenon, the first problem to be considered is the one of the correlation between literature and history in the historical work of literature.

Literary conjecture and fiction are inseparable from the creative imagination of the writer. They are means of literary embodiment of the character of the historical figure and are subject to the creation of literary truth, which is a synthesis of the historical and life truth, and fiction.

The problem of the authenticity of the historical novel cannot have a definite interpretation, that is it cannot be reduced to a universal „recipe” of the documentary narration. The measure of combination of historical authenticity and fiction, of course, cannot be the same in all cases – it is the author who will define it according to his objectives and requirements of the subject.

Key words: literary truth, historical truth, literary conjecture, literary fiction, historical authenticity, historical novel.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.13 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Шевченко В. Ф.

УДК 821.161.2

С. В. Ленська

**МОДЕРНІ СТРАТЕГІЇ УРБАНІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ В МАЛІЙ
ПРОЗІ 1920-х рр.**

(П. ВІРИН, Л. ЧЕРНОВ (МАЛОШИЙЧЕНКО), П. ІВАНОВ)

Урбаністична тема складає одну з найприкметніших атрибутивних ознак української літератури 1920-х років. Бурхливе зростання міст, розбудова індустріального Харкова, що здобув статус столиці радянської України (1920 – 1934), будівництво великої кількості шахт, заводів, фабрик, великих і малих підприємств, відтік сільського населення в міста, формування нового для вітчизняного менталітету типу міської культури, гасло про „змичку” між містом і селом – усі ці реалії доби „червоного ренесансу” детермінували актуалізацію урбаністичної теми у мистецтві. Зміна умов життя і праці відбивалися разом із